Мотивувальний висновок

Комітету з питань етики
Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти

від 24 липня 2019 р.

Загальноприйняті практики у сфері дотримання академічної доброчесності світовою науковою спільнотою набули певної внормованості лише у цьому десятиріччі. Очевидно, що інтерпретація академічного плагіату залежить від академічних традицій та культурного контексту тієї чи іншої країни. Плагіат, як суспільне явище, не можна аналізувати без урахування соціо-культурного, філософсько-історичного, морально-етичного та нормативно-правового контексту, оскільки окремі прояви та види плагіату, які в одних країнах вважаються нормою, в інших можуть бути злочином.

Є держави, наприклад Данія, де питання плагіату регулюються окремим спеціальним законом, проте існують країни, де питання академічного плагіату взагалі не внормовується. Світова практика та визнані міжнародні фахівці з питань академічної доброчесності також схиляються до вагомості соціо-культурного контексту для розвитку категорії плагіату та академічної доброчесності у цілому. Наприклад, Бренда Куає, координатор з академічної доброчесності Університету Майамі, стверджує, що академічна доброчесність не є універсальною категорією та повністю базується на культурних особливостях кожної країни (Zahneis, 2017).

Контент менеджер однієї з найавторитетніших антиплагіатних платформ “Turnitin” А.Кампбелл (2017) зазначає, що представники культур, які виросли у середовищі, де “ідеї, які корисні спільноті та поділяються більшістю членів суспільства, не є індивідуальною власністю, а визнаються універсальним знанням”, а “запам’ятовування та повторення ідей вчителя є формою виявлення поваги”, можуть не розуміти, чому цитати у тексті важливі. Більше того, при імплементації політики академічної доброчесності слід брати до уваги, що для представників колективістських культур “цитати можуть навіть спричиняти дискомфорт визнання переваги окремого автора над усім суспільством” (Campbell, 2017), а отже й взагалі сприйняття «західної» моделі академічної доброчесності. Також констатуємо, що існує чимало межових випадків, які можна розцінювати і як академічний плагіат, і як його відсутність (зокрема, такою ситуацією можуть бути похибки в посиланнях на джерела).

Першим міжнародним документом з розробки єдиної політики, керівних принципів та кодексів поведінки для сприяння підвищенню доброчесності в дослідженнях у всьому світі став «Singapore Statement on Research Integrity», в якому наголошується на необхідності дотримуватися правил та політики доброчесності, уникаючи фабрикації, фальсифікації, плагіату та інших неналежних дослідницьких практик, до яких віднесено необережність, неналежне цитування авторів, використання неточних аналітичних методів (The Singapore Statement on Research Integrity (2010). https://www.jsps.go.jp/english/e-kousei/data/singapore_statement_EN.pdf).

Наступним вагомим міжнародним документом із академічної доброчесності став «European Code of Conduct for Research Integrity», в якому «принципи наукової доброчесності» визначені через включення чесності у звітність та спілкування, надійність у виконанні досліджень, об'єктивність, неупередженість та незалежність, відкритість та доступність, справедливість та відповідальність за майбутні наукові покоління (The European Code of Conduct for Research Integrity (2017). European Science Foundation ESF and ALL European Academies ALLEA).

Кодекс рекомендує, за винятком грубих етичних порушень чи законів, користуватися національним законодавством для розв'язання академічних проблем. "У своїх найбільш серйозних формах неприйнятна практика повинна підпадати під дію санкцій, але, принаймні, всі зусилля повинні бути спрямовані на запобігання, перешкоджання та зупинення її шляхом навчання, керівництва і наставництва та шляхом створення позитивного та сприятливого дослідницького середовища" (The European Code of Conduct for Research Integrity (2017). Revised Edition).

Дослідники повинні бути знайомі з національними, галузевими або інституційними регламентами своїх країн, що регулюють умови навчання та праці, включаючи положення про права інтелектуальної власності та вимоги тих, хто фінансує дослідження (The European Charter for Researchers. https://euraxess.ec.europa.eu/jobs).

Принципи, на яких базується європейська практика академічної доброчесності (The European Code of Conduct for Research Integrity (2017). Revised Edition), загалом стосуються двох аспектів:

1) цілісності (розслідування щодо порушення академічної етики є справедливими, всебічними, об'єктивними; процедури проводяться конфіденційно з метою захисту тих, хто бере участь у розслідуванні; заклади захищають права т. з. "порушників" під час розслідувань та гарантують те, що їхнім кар'єрним перспективам нічого не загрожує);

2) справедливості (розслідування щодо порушення академічної етики проводяться відповідно до процедур із залученням усіх сторін; особи, які звинувачуються у вчиненні академічних проступків в процесі досліджень, наводять повні деталі тверджень та мають право на справедливий процес реагування на звинувачення та представлення доказів; кожен, кого звинувачують, вважається невинним, поки не буде доведено протилежне).

Світовою практикою академічних досліджень визнано три ключові форми серйозних дослідницьких порушень (The European Code of Conduct for Research Integrity (2017). Revised Edition): фабрикація; фальсифікація; плагіат. Однак серед інших, менш серйозних, наукових практик, які можуть спотворювати результати досліджень, визначені: неправильне представлення результатів; селективне цитування; розширення бібліографії дослідження; підтримка «хижацьких журналів» тощо (The European Code of Conduct for Research Integrity (2017). Revised Edition). Такі порушення ефективно долаються шляхом розвитку сприятливого дослідницького середовища та постійного навчання як студентів, так і викладачів.

Отже, дослідницькі практики в контексті дотримання академічної доброчесності класифікуються таким чином:
1. Відповідальне проведення дослідження (релевантне, дійсне, ефективне).
2. Недбалі дослідницькі практики (помилки цитування, оформлення результатів через незнання, упередженість тощ).
3. Дослідницькі порушення (наукові шахрайства у вигляді плагіату, фальсифікації чи фабрикації).

Коли плагіат за своїм визначенням – це запозичення ідеї з іншого джерела та подання її так, ніби вона є власною, то некоректні посилання за визначенням не є плагіатом (доки є кругла (квадратна) дужка, вона вказує на те, що цитується чужа робота, тобто автор не плагіює). У праці П. Мейсона вказується, що плагіат є навмисним або необачним використанням чужих думок, слів чи ідей як власних, без визнання джерела

(Mason P.R. Plagiarism in scientific publications. J Infect Devel Countries 2009; 3(1): 1-4).

Через плагіат автор представляє чужі роботи чи ідеї як власні (Study skills and training. https://www.ox.ac.uk/students/academic/guidance/skills), а тому будь-які посилання на джерела, навіть якщо вони зроблені неякісно (помилки в нумерації, сторінках, пропущені джерела), не вважаються плагіатом. У Council of Science Editors (http://www.councilscienceeditors.org) вказується, що плагіат є формою піратства, що передбачає використання тексту чи іншого матеріалу (фігур, зображень, таблиць) без дозволу чи підтвердження, центральну роль у чому відіграє бажання обманути.

Історично в суспільствах, в яких десятиліттями не прищеплювалися принципи наукової етики, не проводилося навчання академічному письму та «згори» насаджувалися кількісні вимірники наукових досліджень, науковці вимушено опинялися в ситуації, коли кількість домінувала над якістю, швидкість над раціональністю, слово керівника над здоровим глуздом дослідника. До того ж, у колективістській культурі всі ідеї вважаються результатами попередніх ідей без огляду на індивідуальну власність, на відміну від суспільств із домінуванням індивідуалістської культури (Moody J. (2007). Plagiarism or intertextuality?: Approaches to Teaching EFL Academic Writing. The Asian EFL Journal, 9(2), 195-210).

Повага до авторитету більш досвідчених дослідників, особливо старшого покоління, зокрема безпосередніх керівників, ставило науковців перед проблемою вибору між тим, що вимагає начальство, і тим, що вважає за доцільне дослідник. У дослідженні Д.ДеЛонг стверджується, що на поширеність в суспільствах практик плагіату справляють вплив фактори трудової етики, соціальних та культурних цінностей, освіченості, стилю навчання тощо (DeLong D. (2012). Propensity toward Unintentional Plagiarism. Global Journal of Engineering Education, 4(1), 137-155).

Попри різний попередній досвід, науковці як Заходу, так і Сходу одностайні в одному – фокус попередження плагіату необхідно змістити з покарання до активного навчання (Pecorari D. (2003). Good and Original: Plagiarism and Patchwriting in Academic Second Language Writing. Journal of Second Language Writing, 12(4), 317-345; Chen Y., Chou Ch. (2017). Are We on the Same Page? College Students' and Faculty's Perception of Student Plagiarism in Taiwan. Ethic and Behavior. 27(1), 53–734; Jereb E., Urh M., Jerebic J., Sprajc P. (2018). Gender differences and the awareness of plagiarism in higher education. Social

Psychology of Education, Vol.21, 409-426; Haitch, R. (2016). Stealing or sharing? Cross-cultural issues of plagiarism in an open-source era. Teaching Theology & Religion, 19(3), 264–275).

В законодавстві України сам термін «академічна доброчесність» з'явився лише із прийняттям Закону України «Про освіту» 5.09.2017 р., де він розуміється сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень (ст. 42, розділ 5 Закону України «Про освіту»).

Домінуюча тривалий час у вітчизняній науці кількісна парадигма наукових досліджень нерідко призводила до т. з. "race to the bottom", коли тиск на дослідників щодо строків подачі матеріалу, випуску монографії чи захисту дисертацій призводив до некоректного оформлення запозичень, неуважності у оформленні цитат, нечіткості формулювання думок, неякісного подання наукових продуктів тощо.

Проблемою українських вчених й досі залишається брак консультування з колегами на всіх етапах наукового процесу (зокрема при оформленні роботи), що є ефективним способом запобігання помилкам. В Україні нерідко науковці були вимушені вдаватися до «questionable research practices» для збереження власної конкурентоспроможності щодо наукових публікацій або отримання необхідного фінансування. (Sacco D.F., Bruton S.V., Brown M. (2017). In Defense of the Questionable: Defining the Basis of Research Scientists' Engagement in Questionable Research Practices. https://journals.sagepub.com/doi/10.1177)

Міністерство освіти і науки України визначає академічний плагіат як оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства (Лист МОН України від 23.10.2018 № 1/9-650 «Щодо рекомендацій з академічної доброчесності для закладів вищої освіти» https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-650729-18). Дія Листа МОН України 2018 р. до спецрад, який визначає, що саме є плагіатом, розповсюджується на усі роботи, починаючи із 2018 р., однак його не можна застосовувати ретроактивно.

Приєднання України до світових рухів за академічну доброчесність лише в останні роки (наприклад, SAIUP Project), звичайно, не виправдовує запозичення текстів без належного цитування, проте є перебільшенням вважати, що випадки некоректного посилання є плагіатом. Оскільки в Україні донедавна взагалі ці питання не піднімалися, курси з академічного письма не викладалися, буде перебільшенням вважати незначні запозичення з некоректними посиланнями плагіатом. Про також це свідчить широка світова практика.

Так, питання некоректних посилань, чи їх недбалого оформлення, є досить дискусійними. В європейській практиці навіть з'явився окремий термін «questionable research practices» (John L.K., Loewenstein G., Prelec D. (2012). Measuring the Prevalence of Questionable Research Practices With Incentives for Truth Telling. Psychological Science, 23(5), 524–532), які в науковій сфері трапляються значно частіше за, наприклад, фальсифікацію чи плагіат.

Існує чимало видів «questionable research practices», які найбільш поширені у психології та медицині (Questionable Research Practices: Definition, Detect, and Recommendations for Better Practices. https://replicationindex.com/2015/01/24), проте всі вони не пов'язані із відтворенням опублікованих текстів інших авторів без зазначення авторства, а стосуються неповного (неякісного) представлення результатів дослідження. Такі випадки називають "sloppy science" – недбалість у дослідницьких практиках (Stemwedel J.D. (2013). The continuum between outright fraud and "sloppy science": inside the frauds of Diederik Stapel. https://blogs.scientificamerican.com/doing-good-science).

Подібна ситуація може виникати не лише з вини самого автора, але й через тиск суб'єктивних чинників (наприклад, часові обмеження), технічні помилки, неуважність тощо (Krishna A., Peter S.M. (2018). Questionable research practices in student final theses – Prevalence, attitudes, and the role of the supervisor's perceived attitudes. https://journals.plos.org/plosone). У практиці багатьох закордонних університетів виявлені елементи незбігу джерел у списку літератури пов'язують саме з поганою якістю цитування (Bailey J. (2017). What does citation have to do with plagiarism? https://www.plagiarism.org/blog/2017) або "**poor academic quality**" – недостатньою академічною якістю (University of Roehampton. http://answers.roehampton-online.com/faq/89015).

Зокрема такими випадками вважаються невелика кількість перефразовувань або використання цитат, діаграм тощо без належного оформленого цитування та / або посилання, а також в ситуаціях, коли не виконані дві вимоги з трьох: 1) використання лапок, 2) цитування, 3) посилання на абзац або кілька матеріалів з непідтверджених джерел. У літературі є навіть термін «reference problems», під яким розуміють помилки в цитуванні, які є досить поширеним явищем в сучасному цифровому світі (Oermann M. You cited which paper? Reference errors are more common than many realize. https://retractionwatch.com/2016/10/04/you-cited-which-paper-reference-errors-are-more-common-than-many-realize).

У британській академічній спільноті, наприклад, існує термін «poor academic practice» (University of Leicester. https://www2.le.ac.uk/offices/sas2/assessments/plagiarism/penalties), що не є плагіатом. Воно стосується випадків поганої практики цитування, коли особа не прослухала курсу академічного письма чи його не досить добре зрозуміла: 1) обмежена кількість скопійованого тексту, що запозичена із джерела без належного цитування; 2) обмежена кількість тексту, на який є посилання у бібліографії, однак належним чином не цитується; 3) обмежена кількість матеріалу чи скопійованого тексту, який зазнав незначних мовних змін із цитуванням або без нього; 4) обмежена кількість матеріалу чи скопійованого тексту, який цитується, але не в лапках тощо.

У британському De Montfort University запозичення без цитувань, допущені через необережність чи нерозуміння, а також оприлюднення відомої інформації, вважаються “bad academic practice”, а не плагіатом (De Montfort University. https://www.slideshare.net/amandajp/teaching-referencing-and-citation-at-de-montfort-university). Також погана академічна якість виникає тоді, коли зроблені автором (як студентом, так і науковцем) помилки є ненавмисними, необережними (What is Poor Academic Practice? https://students.shu.ac.uk/shuspacecontent/assessment/poor-academic-practice).

У скандинавських країнах The Danish Committees on Scientific Dishonesty, Finnish Advisory Board on Research Integrity та National Commission for the Investigation of Scientific Misconduct of Norway займаються науковими проступками, пов’язаними із фальсифікацією, фабрикацією, плагіатом та іншими порушеннями належної наукової практики, вчинені навмисно або через недбалість під час планування, впровадження або звітування про

результати досліджень (Fuster G.G., Gutwirth S. Promoting Integrity as an Integral Dimension of Excellence in Research. D II.4 Legal analysis). Неправильне представлення авторства, наприклад, у британській практиці академічної доброчесності вважається несуттєвим науковим проступком (Fuster G.G., Gutwirth S. Promoting Integrity as an Integral Dimension of Excellence in Research. D II.4 Legal analysis. P.14).

Санкції за порушення принципів академічної доброчесності застосовуються, як свідчить світовий досвід, до вчених лише у випадку дослідницьких шахрайств (University of Roehampton. http://answers.roehampton-online.com/faq/89015). У Європі не існує однозначної думки як щодо академічної доброчесності, так і щодо академічного проступку (Fuster G.G., Gutwirth S. Promoting Integrity as an Integral Dimension of Excellence in Research. D II.4 Legal analysis). Помилки вважаються частиною науки, а технічна некомпетентність є одним із випадків «poor academic quality» (Bouville M. (2008). Crime and Punishment in Scientific Research. https://www.semanticscholar.org/paper), що не спричиняє шкоди, за яку потрібно карати, проте є “поганою практикою”, якої необхідно уникати.

Так, американські експерти з академічної доброчесності на запит Національного агентства щодо трактування понять “poor academic quality”, “sloppy science”, навели практику застосування терміну "sloppy authorship" (недбайливе звернення до джерельної бази, недбайливе цитування), що означає наявність спроби автора зробити посилання, проте зробленої недосконало, неохайно, недбайливо. Також в американській практиці розрізняють "limited" та "extensive" plagiarism (обмежений та надмірний плагіат) з метою застосування санкцій (наприклад, якщо у тексті є один абзац із плагіатом, санкції вочевидь будуть меншими ніж у роботах, де 50% скопійованого тексту).

З огляду на вищезазначене та у застосуванні до текстових збігів виявлених у докторській дисертації О.Длугопольського, Комітет з питань етики вважає:

1) текст на с. 261, 265 щодо визначення лобіювання та його розвитку в США стосується «загальновідомих» знань, які «є в енциклопедіях, підручниках та інших подібних джерелах, … а також наведені у багатьох (5 та більше) джерелах» (Лист МОН України від 23.10.2018 № 1/9-650 «Щодо рекомендацій з академічної доброчесності для закладів вищої освіти» https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-650729-18); його представлення,

наприклад, у підручнику Нурєєва Р., який наведений у списку використаних джерел роботи, зайвий раз підтверджує відсутність наміру його «присвоїти»;

2) текстові фрагменти на с. 263-264 містять посилання саме на першоджерела інформації, про що свідчать посилання у квадратних дужках [189; 527 та 501], а не на запозичений текст російських авторів. У цьому випадку має місце академічна недбалість у оформленні посилань, оскільки першоджерела вказані в роботі. Автор не намагався привласнити чужі результати, що є ключовою ознакою плагіату (Лист МОН України від 23.10.2018 № 1/9-650 «Щодо рекомендацій з академічної доброчесності для закладів вищої освіти» https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-650729-18);

3) таблиця додатку 02, що стосується систематизації переваг і недоліків лобізму, як вказано, сформована на основі кількох перерахованих першоджерел інформації. Як зазначено у Рекомендаціях з академічної доброчесності для закладів вищої освіти (Лист МОН України від 23.10.2018 № 1/9-650 «Щодо рекомендацій з академічної доброчесності для закладів вищої освіти» https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-650729-18), такі випадки потрібно відносити до помилок цитування (Бахрушин В. (2018). Академічний плагіат і самоплагіат в науці та вищій освіті: нормативна база і світовий досвід. http://education-ua.org/ru/articles/1128-akademichnij-plagiat-i-samoplagiat-v-nautsi-ta-vishchij-osviti-normativna-baza-i-svitovij-dosvid);

4) у своїх працях О.В. Длугопольський подекуди дотримується хибної практики, не виокремлюючи лапками цитовані тексти, хоч проблемні абзаци також позначені посиланнями. Відомо, що первинно дослідниками лобізму були британські і американські автори, тому логічне використання посилань на першоджерела, а не на російських авторів, які запозичують теоретичні положення про лобіювання із іноземних джерел;

5) отже, невірне цитування, не завжди коректно оформлені їхні джерела, у цьому випадку можуть характеризуватися як технічні помилки чи, до певної міри, недбалість автора, який опрацював велику кількість джерел, не привласнюючи чужих текстів: хоча б з огляду на те, що він оформив посилання;

6) разом з тим, Комітет з етики застерігає авторів уникати у майбутньому практики недостатньої академічної якості та недбалого цитування та рекомендує закладам вищої освіти, спеціалізованим вченим радам, редакціям наукових журналів та іншим стейкхолдерам запобігати розповсюдженню такої практики, створювати умови щодо підвищення якості академічного письма та цитування (відповідне навчання, методичне та технічне забезпечення тощо), а також рекомендує у своїй практиці керуватися Листом МОН України від 23.10.2018 № 1/9-650 «Щодо рекомендацій з академічної доброчесності для закладів вищої освіти» https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-650729-18

Комітет з питань етики високо цінує окрему думку М.І. Євстіфеєва, який звертає увагу на проблеми з посиланнями. На запит Національного агентства з цього питання американські фахівці не підтвердили застосування у практиці термінів “ghost references” чи “fake references” (які дискутувалися). Натомість вони навели найближче за сутністю поняття "fabricated references", що розуміється як підробка посилання, спроба зробити його схожим на якісну цитату, коли воно таким не є, або приховати справжнє джерело, з якого скопійований матеріал. Самі по собі сфабриковані посилання не вважаються плагіатом у американській практиці, а радше проступком, який може супроводжуати плагіат.

При прийнятті рішень Комітет з питань етики керується наступними принципами: справедливості, презумпції невинуватості, професіоналізму, врахування історичного контексту розуміння академічної доброчесності. Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти спрямовує свої зусилля на побудову моделі «educate and prevent model for dealing with plagiarism» через вдосконалення навчання, знань та поширення належних академічних практик, не звужуючи свої повноваження лише функціями виявлення та покарання плагіату. Регулювання якості наукових досліджень у сучасному світі дозволяє дискутувати про питання взаємозв'язку науки, етики та права.